

Karl Evang 100 år

en samfunnsmedisinsk (selv)kritikk

UTDRAG AV FOREDRAG GITT I OSLO 21.10.02 I ANLEDNING HANS 100-ÅRS DAG

AV PER FUGELLI

Formynder og frigjører

Hvordan ville Karl Evang diagnostisert Pasienten Norge hvis han var her, ung, vital med sitt verdigrunnlag nå, i år 2002?

Karl Evangs personlige, medisinske og politiske liv var styrt av et dominant *frihetsgen*. Formynderi, sentralstyring, like-retting javel, men bak Ordning-muss-sein-masken, aner vi den frie radikaler, anarkisten som har disiplinert seg, poeten som har rasjonalisert seg. Min hypotese er at de lett stalinistiske bildene ettertiden fremkaller av Karl Evang, er overfladiske. Samfunnsstyring, ekspertsystemer og kollektive løsninger var tidsbestemte redskaper i arbeidet med å bygge Det norske hus som igjen skulle skape rom for Det frie mennesket. Bak Evangs proklamasjoner om likhet er lengsel etter frihet. Bak hans prioritering av fellesskap skimter vi respekt for hin enkelte. Under hans tendens til ensretting ulmer glede ved mangfold. Jeg tror Evangs fundamentalistiske verdi, den som drev selve verket Evang, – var frihet.

Politisk var Karl Evang en frihetskjemper i den sosialdemokratiske hundreårskrigen som hadde til mål å sette menneskene fri fra kapitalismens økonomiske undertrykking og fra kristendommens åndelige tvang.

Han ville kanskje sagt:

Friheten er her, jeg hadde nær sagt som et gen i mennesket, som en drift i menneskeheten. Men motkreftene som bevinger og sykkeligjør er her også. De må samfunnsmedisinen være med på å bekjempe. Hvis frihet gir helse, må samfunnsmedisinen, som mikrobiologen identifiserer bakterier, som toksikologen identifiserer giftige stoffer, på samme måten må samfunnsmedisinen identifisere helsen og frihetens fem fiender:

Per Fugelli

Per Fugelli er født i Stavanger i 1943. Han har vært distriktslege i Lofoten og i Finnmark i 6 år. I årene 1984–1992 var han professor i allmennmedisin ved Universitetet i Bergen. Fra 1992 er han professor i sosialmedisin ved Universitetet i Oslo.

Både i forskning og undervisning er han opptatt av hvordan fordeling av makt og goder i samfunnet påvirker menneskenes helse. Det dreier seg ikke bare om makt og goder i økonomisk forstand, men også om fordeling av verdier som trygghet, frihet og verdighet. Hans siste bidrag til en modernisert sosialmedisin er boken *Rød resept*. Essays om perfeksjon, prestasjon og helse.

1. Krig

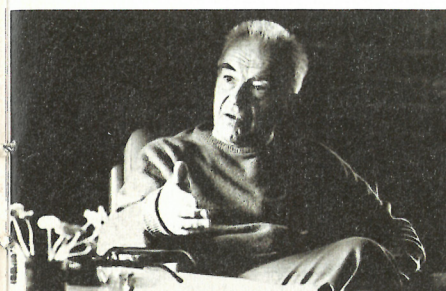
Arbeid mot krig er folkehelsearbeid av første orden (1).

Krig ødelegger helse:

- Ved å drepe og lemleste
- Ved å føre folkeslag inn i verdens farligste epidemi hvor smittestoffene heter: Frykt og hat.

2. Kapitalisme

Kapitalismen stjeler helse og frihet både fra sine tapere og sine vinnere. Kapitalismen legger menneskene i lenker. Hos noen er lenkene av armod, hos andre er lenkene av rikdom. Den rådende kapitalistiske verdensorden hol-

FOTOSERIE: MED TILLATELSE FRA RIKSARKIVET

der grupper og land nede i fattigdom (2). Fattigdom og sykdom er samme dom (3,4). Men kapitalismen sårer også sine seiersherrer med prestasjonssykdommer, perfektionssykdommer, for-mange-ting-sykdommer, for-liten-tid-sykdommer, dårlig-samvittighet-sykdommer, ensomhet-sykdommer, selvforaktsykdommer, tomhet-og-jag-etter-vind-sykdommer (5). Samfunnsmedisinen må kuppe biomedisinenes diagnoseklassifikasjoner som stenger helse og sykdom inne i cellen og menneskene inne i det medisinske fengsel. Samfunnsmedisinen må reformulere diagnosene i en retning som treffer folk mellom øynene på en onsdag, som får dem til å se at de blir syke og skades under kapitalismens tvang. Kapitalismen må temmes med menneskets helse og naturens helse som retorisk/politiske våpen. Samfunnsmedisinen må gå ut i denne gode strid sterkere enn før fordi kapitalen er råere nå, mer verdensomspennende nå og farligere av alt: Kapitalismen har flyttet mye av sin makt fra pengene til ordene, fra fabrikkene til mediene, fra materie til ånd.

3. Kristen fundamentalisme

Våpenmakt og pengemakt tar frihet og helse fra folk, men åndsmakt kan også stenge mennesker inne i sykdom. Gjennom islamsk fundamentalisme har vi fått øynene opp for hvordan religionen kan ta fra menneskene, særlig kvinnene, frihet og helse. Godt, men forstår vi at vi nå må spørre hverandre med Matteus 7,3: Hvorfor ser du splinten i din brors øye, men bjelken i ditt eget øye blir du ikke vår?

Forstår vi at det ekstreme fokus på islamsk fundamentalisme kan avlede oppmerksomheten fra den større hjemlige helsefare, nemlig kristen fundamentalisme? Den kristne pietisme og fanatisme gjør fortsatt sine onde gjerninger i Norge:

- Ved å nekte mennesker verdighet på grunn av feil kjærlighet
- Ved å undertrykke kvinnene
- Ved å ensrette i tanke og gjerninger

- Ved å innbille menneskene at min egen makt er intet verd
- Ved å gjøre mennesker nedfor under tankebyrden av synd og fortapelse

4. Rasisme

Helse er frihet til å virkeliggjøre seg selv. For å få til det, må vi ha et samfunn som elsker mangfold i stedet for å dyrke enfold. Fremmedfrykten og rasismen, bli-som-oss-nå-imperativet er kanskje den største folkehelsestrussel i Norge nå (6,7). Den norske folkesjelen er hisset opp av genuine rasister, hysteriforme media og opportunistiske politikere til å betrakte «de andre», innvanderne og særlig muslimene som underlegne og mistenkelige. Det er de onde gruppebildene som har fått feste seg. Derfor stenger vi dem ute på utestedene, boligmarkedet og arbeidsmarkedet. Men verre enn det, fratar vi dem grunnleggende helsebetingelser som: Anerkjennelse, stolthet, trygghet, frihet til å være seg selv. Bit for bit bygger vi et fiendebilde av innvanderne og muslimene som farlige (potensielle terrorister), late (utnytter vår trygdeordninger), dyriske (stener og omskjærer sine kvinner) og frekke (tillater seg å kritisere norske verdier).

År for år, bit for bit konstruerte nazistene sitt fiendebilde av jøden. Samfunnsmedisinen sviktet sin oppgave da rasismespøkelset vandret over Europa for 60–70 år siden (8). Hvis Evang var helsedirektør i Norge nå, tror jeg at han ville ha satt rasisme og helse øverst på dagsorden i forskning, formidling og forebygging.

5. Helsisme

Uten å ville det, uten å vite det ble Evang en entreprenør for helsisme, en medisinsk ideologi og praksis med disse kjennetegnene:

- Formegethet
- Overtro på forstanden
- Medisinsk monokultur
- Standardisering av menneskene
- Epidemiologisk tvang

Karl Evang ville kanskje ha forklart dette slik:

Formegethet

Formegethet er motsatsen til måtehold. Det er farlig å ville for meget på menneskenes vegne. Noen av historiens største grusomheter er begått i den edle hensikt å skape renhet, sunnhet, sannhet og orden på Jorden. Norsk helsevesen begår ikke grusomheter, men vi må vokte oss for formegethet. Helbrederne må ikke love menneskene for mye. Det skaper farlige forventninger. Forebyggerne må ikke kreve for mye av folk. Det skaper avmakt. Høyt på min agenda vil det stå å hjelpe menneskene og legene av med den medisinske fullkommenhetsnevrosen. Vi må godta at menneskene har flekker. Vi må lære hverandre å trives i jammerdalen, tåle, ja, like avvik.

Overtro på forstanden.

Vi må også vise måtehold i vår tro på forstanden. Jeg og mine var nok stengt inne i det Max Weber kaller rasjonalitetens jernbur. I vår overtro på forstanden kom vi til å miste sansen for poetiske livskvaliteter, underkjenne betydningen av følelser, devaluere verdien av opplevelser, forvise noen av menneskets fineste sanser og fornemmelser til Det irrasjonelle asyl. Vi trodde molekylene var alene. Vi glemte at de bodde i en ånd.

Medisinsk monokultur

Jeg var med å gi biomedisinen patent på helse og sykdom som orden eller feil i kroppsmaskinen. Helse og sykdom må derfor ivaretas av profesjoner og teknologier innenfor det medisinsk-industrielle kompleks. De biomedisinske ingeniørene melder til folk: Din egen makt er intet verd, vi er ditt skjold og din verge. Dermed mister mennesket myndighet og ansvar for egen helse. De biomedisinske ingeniørene melder til politikerne: Vi må ikke blande fag og politikk. Det er uvitenskapelig. Dermed mister politikerne forstand og mot på koblingene mellom levekår, verdier og helse.

Standardisering av menneskene

I det medisinske hus jeg var med på å bygge, var der ikke rom for hellige enkeltmennesker. Jeg har visst til og med uttalt: Individet er en abstraksjon! Hvis et hellig enkeltmenneske forsøkte å bære sitt bilde fram, trykket vi på Delete. Mitt medisinske hus var befolket av kliniske klisjeer og epidemiologiske standarder. Vi tenkte, planla og handlet som om menneskene i samme gruppe, menneskene med samme diagnose, menneskene med samme risikofaktor, menneskene fra samme sosioøkonomiske gruppe – var kloner av hverandre. I vår opptatthet av å betjene folket, massen, populasjonen, materialet, glemte vi Erik H. Eriksons sannhet: Man is a universe of one.

Epidemiologisk tvang

Det epidemiologiske apparat dekonstruerer menneskelivet til kvantifiserbare enheter som det kan lages regnestykker av. «Skilnaden» sier Hans Skjervheim, «er om ein reknar med folk eller om *reknar* med folk». Det epidemiologiske apparat regner med folk, objektiviserer mennesker, framstiller gruppebilder av mennesker som kan minne om medisinsk rasisme. Det epidemiologiske apparat masseødelegger enkeltmennesket og er dermed potensielt farlig for individets helse og frihet. Her har vi et paradoks: Epidemiologene vil bedre folkehelsen, men ved å utøve tvang truer det samtidig grunnbetingelse nummer én for helse: Frihet. Det epidemiologiske apparat nøyer seg nemlig ikke med å lage tall av menneskene. Det vil skape mennesker av tallene også. Etter å ha redusert livet til det i Statistical Package for the Social Sciences beregnelige, og fjernet alle forurensninger så som kjærlighet, fortvilelse og verdighet, marsjerer epidemiologene tilbake til livet med sine tallkolonner og forlanger at menneskene, hver eneste underlige en, skal ordne sine liv etter det SPSS-programmet har regnet ut er rett – for massen. Det epidemiologiske apparat har gitt oss nyttig kunnskap. Men i dag tror jeg rett og slett det skader folkehelsen. Det er ikke bare meg som ser det slik. Kollegene på Jorden er også økende kritiske mot det jeg nesten vil kalle epidemiologisk stalinisme (9-12). Anklagene er seks:

- Det epidemiologiske apparat gjør helsen til et melankolsk prosjekt. Epidemiologien bokfører minusene i helsen regnskap, og den markedsfører strevet for helsen. Du skal speke ditt kjød for å unngå død. Du skal hedre din triste lege, dine strenge forskere og din kristelige Helseminister og du skal leve 2, 3 år lenger på Jorden. Her er ingen epidemiologer som går ut i livet med lydmåler og jakter på styrken i menneskenes latter. Ingen som lister seg opp i sengen og fanger frodigheten og nytelsen i menneskenes elskovslek. Ikke ta dette som en oppfordring til å gjøre det, men som en oppfordring til ydmykt å spørre: Kanskje ville vi få helt andre medisinske klasseskiller hvis vi brukte andre mål på helse og sykkelighet? Kanskje ler folk mer, elsker villere, gir litt mer sunt faen i Det statistiske helvete i Indre Oslo Øst og på Værøy og Røst?
- Det epidemiologiske apparat bærer stener til byrden for folk ved gang på gang å velge ut vanskeligstilte grupper og markedsføre deres elendighet uten å gjøre noe med den.
- Når epidemiologene prøver å oversette sine funn til praksis, er det som regel i skyld-på-ofrene form, med overvekt på individuelt ansvar og undervekt på politiske, strukturelle forebyggingsmuligheter.
- Det epidemiologiske apparat preges av formyndermentalitet. Vi ser tegn til et medisinsk livsstilspoliti som i fa-

natisme og nådeløshet minner om talibanske reglementer for skjeggkontroll av menn og støysvake sko for kvinner. Dagens epidemiologiske sedelære kan være like knugende for sinnet, like bindende for kroppen, som Ole Hallesbys kristelige sedelære for 70 år siden (13). Dette blir desto mer skummelt ettersom det epidemiologiske apparat i hovedsak er befolket av mennesker fra den borgerlige elite. De er barn av sine overforeldre. De fortolker det sunne og gode liv ut fra sine verdier og muligheter. Slik vever de tvangstrøyer av gull som andre pent og lydig har å ta på seg. Jeg skremmes også av den heftighet som preger mange av helsens misjonærer. I feber og strenghet kan deres sunnhetsraseri minne om religionenes renhetsraseri.

- Det epidemiologiske apparat sprer frykt. En ustoppelig strøm av mikro-, mega- og giga- risikofaktorer flyter ut av datamaskinene og inn i hjernene på folk. Der legger de seg på sinnet som et annet datavirus og bryter ned menneskets mentale, kulturelle immunforsvar. Slik skaper epidemiologene epidemier av frykt og tristhet som i sin tur skaper sykdom.
- Den siste anklage påstår at det epidemiologiske apparat fremmedgjør og kamuflerer nærheten mellom helse og politikk. Det har alltid vært en maktkamp mellom normgivere og tallgivere i samfunnsmedisinen (14). Nå rår de frøkenaktige grunnen. De pusser tallene blanke i sine vitenskapelige jomfrubur. De vil for all del ikke søle seg til med å oversette tallenes tale til politisk kamp for frihet og helse for de som maktene trykker ned på tabellenes bunn. Ved denne feighet har de vært med å avpolitisere medisinen, isolere helse og sykdom til reagensrøret og regresjonsanalysene. Enkeltmenneskets svake vilje til å følge epidemiologisk ordre blir stadig utfordret. Samfunnets svake vilje til å forbedre strukturelle helsebetingelser (inntekt, arbeid, miljø, trygghet, frihet) blir sjelden utfordret.

Nil nocere

Vi må være årvåkne også for samfunnsmedisinsk iatrogenese. Vi må registrere bivirkninger av helseopplysning, komplikasjoner av screeningprogrammer, farlige interaksjoner mellom monomane forskere og tabloide medier.

Vi bør lære et motto av klinikerne: Nil nocere: Å ikke skade er den øverste lov. Samfunnsmedisinen kan ikke unnskyldes seg med å være i god mening. Vi må bruke vitenskap på vår lidenskap. Kaldt og nøkternt må vi beregne følgene, også de negative, av våre intervensjoner. Hvis regnskapet de facto viser minus, må vi seponere. Vi må endog være villige til å seponere oss selv! Kanskje er faren for skade så stor og muligheten for vinning så liten, at det meste av aktuell forebyggende og helsefremmende virksomhet bør legges ned? Kanskje vi tjener folkehelsen best ved å la folk i fred, la folkevetet råde og friheten herske?

Litteratur

1. Levy BS, Sidel VW, eds. War and public health. Oxford: Oxford University Press, 1997.
2. Korten DC. When corporations rule the world. London: Earthscan Publications, 1995.
3. Wilkinson RG. Unhealthy societies. The afflictions of inequality. London: Routledge, 1996.
4. McMichael M. Human frontiers, environments and disease. Past patterns, uncertain futures. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
5. Fugelli P. Rød resept. Essays om prestasjon, perfeksjon og helse. Oslo: Tano Aschehoug, 1999.
6. Smaje C. Health, race and ethnicity. London: King's Fund Institute, 1995.
7. Coker N, ed. Racism in medicine. An agenda for change. London: King's Fund Publishing, 2001.
8. Proctor RN. Racial hygiene. Medicine under the Nazis. Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1988.
9. Smith GD, Ebrahim S, Frankel S. How policy informs the evidence. «Evidence based» thinking can lead to debased policy making. BMJ 2001; 322: 184-5.
10. Smith GD, Ebrahim S. Epidemiology – is it time to call it a day? Int J Epidemiol 2001; 30: 1-11.
11. Kinlay JB, Marceau LD. To Boldly Go... Am J Publ Health 2000; 90: 25-33.
12. Sackett DL. The arrogance of preventive medicine. CMAJ 2002; 167: 363.
13. Hallesby O. Den kristelige sedelære. Oslo: Lutherstiftelsen, 1928.
14. Schiøtz A. Samfunnsmedisinen og legerollen. Nytt Norsk Tidsskrift 2002; 18: 151-62.

Infodoc for Windows

- **Sikker**
- **Funksjonell**
- **Hurtig**
- **Pålitelig**

Ring 55 52 63 00

og vi demonstrerer programmet hos deg

infodoc as

BRUKERVENNLIGHET SATT I SYSTEM

Bergen: Infodoc as, P.B. 183, Bønes, 5849 Bergen

Tlf. 55 52 63 00 - Fax. 55 52 63 29

Oslo: Infodoc as, Kilenvæien 45, 1366 Lysaker

Tlf. 67 59 27 60 - Fax. 67 59 27 69

www.infodoc.no